

Læseforening og lejebibliotek

– elementer af skønlitteraturens formidlings- og forbrugshistorie i de fynske købstæder ca. 1870–1900

Af *Ulrik Lehrmann*

1. De nye medier ca. 1870–1900

Efteråret 1900 udsendte forfatteren Gustav Esmann et nødsignal i *Illustreret Tidendes* faste rubrik »Ugens Ekko«:

Fra nu og til Jul udkommer og nedkommer dette lille uanselige, men kraftige Folk i susende Ustanselighed, skriver og læser, sluger og blærer sig, kritiserer og idiotiserer, til det fuldkommen tummelumsk af al den litterære Pærevælling, det tre Maaneder i Træk daglig har frembragt, sat til Livs og givet fra sig, ved Nytaarstid synker i Døs for ved Foraarstid at fare op i et nyt voldsomt Anfald og efter Sommerferien atter at klemme paa igen.

Rigtigt beset er der slet ikke Pusterum. Thi lige i Hælene paa Efteraarslitteraturen vælter Julelitteraturen, derpaa Foraarslitteraturen og endelig Sommerlitteraturen. Den sidste dog sammensat af Levninger fra de andre, der i en Slags litterære Smørrebrødspakker faldbydes som Ferielæsning fra de større Forretninger. (*Illustreret Tidende* 42. årg., nr. 2, 1900–1901)

Esmanns sarkasme var rettet mod forlagernes og boghandlernes markedsføring af litteraturen som enhver anden vare og mod den voldsomme kvantitative udvidelse af bogmarkedet, der fandt sted i 1800-tallets sidste halvdel. Også de illustrerede familieugeblades antal og oplag steg nærmest eksplosivt, og den lokale partipresse vandt fodfæste hos store dele af den danske befolkning.

Denne samling af medier var noget historisk nyt. Og disse medier blev medskabere af den nye sociale og kulturelle identitet, der materielt var betinget af henholdsvis landbrugssektorens endelige markedsintegration i

og med andelsorganiseringen og den begyndende industrialisering i byerne. I denne omformning af de respektive klassers sociale liv varetog medierne således dele af den bevidsthedsmæssige side af udformningen af en ny livsstil. Herved var medierne med til at nedbryde en kultur, som i overvejende grad var knyttet til det daglige arbejde og bundet til en snævert afgrænset geografisk lokalitet, og med til at åbne op for en langt videre social, politisk og videnskabelig horisont, end størstedelen af den danske befolkning hidtil havde haft kendskab til.

At skaffe sig adgang til dette medieopbud kunne imidlertid være et problem. Det var ganske vist forholdsvis overskueligt at abonnere på en avis eller et ugeblad – hvis man kunne afse penge hertil; men skønlitterære bøger var i sammenligning hermed dyre. Gennem hele 1800-tallet kan man således iagttage, hvordan dette problem blev løst ved forskellige former for privat organiseret biblioteksvirksomhed. Disse løsninger var endnu gangbare, da bogmarkedets og i sammenhæng hermed litteraturforbrugets udvidelse satte ind i slutningen af 1800-tallet, fordi litteraturformidlingen og i et bredere perspektiv kulturformidlingen endnu ikke var – og i mange år fremover heller ikke blev – et statsligt og kommunalt anliggende. De løsninger, man da var henvist til, var *læseforeninger* og *lejebiblioteker*, som – måske især i provinsbyerne – var dominerende litteraturformidlende institutioner, indtil de kommunale folkebiblioteker blev etableret i det 20. århundredes første årtier¹.

1. Jvf. H. Hvenegaard Lassen: *De danske folkebibliotekers historie 1876–1940*. Kbh. 1962.

Ulrik Lehrmann, f. 1952, cand.phil., adjunktvikar RUC.

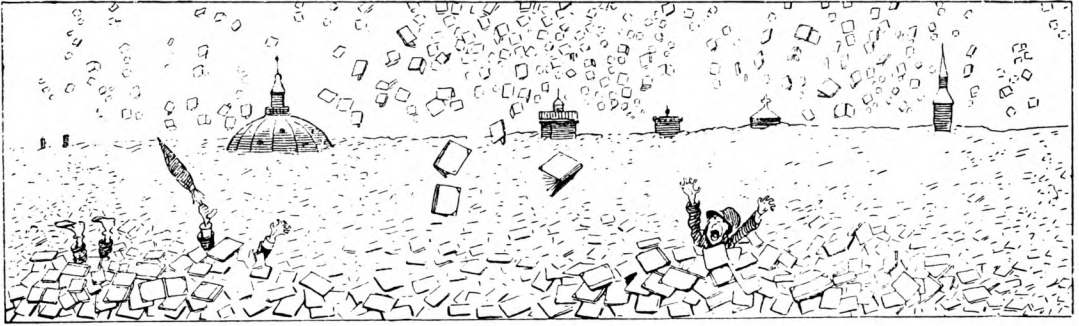
2. Mediehistorie som indfaldsvinkel til social- og bevidsthedshistorie

Den kulturformidling, der var indeholdt i den masselæste skønlitteratur, i de illustrerede familieugeblade og i partipressen, og disse mediers betydning for de sociale klasser, for hvem de blev en del af et livsmønster, er endnu et stort set uopdyrket land. Historievidenskaben har ganske vist brugt partipressen som kilde til den politiske historie, men har ikke været opmærksom på avisen som en indholdsmæssig og funktionel helhed, og har i forhold til skønlitteraturen ikke rigtig vidst, hvad den skulle stille op med det »løgnagtige« skønlitterære kildemateriale. Litteraturvidenskaben har til gengæld indtil de senere år i overvejende grad været optaget af en mere eller mindre isoleret og snævert æstetisk beskæftigelse med afgrænsede dele af finlitteraturen.

I kraft af disse fremherskende forholdsmåder inden for historie- og litteraturvidenskaben er det kun de sider af mediehistorien, som enten har forholdt sig direkte til det parti- og rigsdagspolitiske liv eller har haft rod i de intellektuelle lag i København og de større provinsbyer, der er blevet forvaltet i historie- og litteraturhistorieskrivningen. Derimod udgør de tekster og medier, der har bearbejdet oplevelses- og erfaringssammenhænge blandt f. eks. de mindre selvstændige erhvervsdrivende i byerne (bysmåborgerskabet), de selvstændige landmænd (agrarsmåborgerskabet), arbejderklassen og kvinderne, et forsømt områ-

de. Netop bogmediet, det illustrerede familieugeblad og partipressen rummer utvivlsomt et omfangsrigt og væsentligt materiale til belysning af *ideologiseringen* af livsområder som arbejds- og familielivet indenfor de respektive klasser. Det er dog ikke hensigten i denne artikel at behandle hele dette sociale spektrum og mediespektrum, men derimod at fremhæve det skønlitterære felt som et muligt område for fremtidigt lokalhistorisk arbejde og tværfagligt samarbejde mellem historikere og litteraturforskere.

Når det kan være relevant at pege på den tekstligt formidlede bevidsthedsdannelse som et fællesanliggende for historie- og litteraturvidenskaben, må det ikke mindst forstås ud fra de sidste ti års opbrud fra traditionelle faglige positioner indenfor både historie- og litteraturvidenskaben. En fælles tendens i disse opbrud har været ønsket om dels at inddrage de befolkningsgruppers livsvilkår og bevidsthedsdannelse, som kun i begrænset omfang er blevet tilgodeset af de respektive fagtraditioner – f.eks. arbejderklassens og kvindernes historie; dels at overskride registreringen og beskrivelsen af enkeltfænomener for i stedet at foretage sammenhængende analyser og fremstillinger af de forskellige sociale klassers samlede livsforhold og bevidsthedsverden over længere tidsrum. Fra litteraturvidenskabeligt hold arbejdes der f.eks. i øjeblikket med en ny dansk litteraturhistorie, hvor ikke alene den finlitterære del af skønlitteraturen, men også den masselæste skønlitteratur og ikke fiktive tekstformer inddrages

»Nu raser Bogpesten, den litterære Kolera over Danmark.« (Illustreret Tidende 42. årg., nr. 2, 1900–1901)

og fortolkes ud fra en socialhistorisk forståelsesramme². Og fra historievidenskabeligt hold har man fra især den kvindehistorisk orienterede del kunnet høre røster om nødvendigheden af en mere sammenhængssøgende socialhistorie med dagliglivets historiske former som det centrale forskningsfelt³.

Et mødested for disse bestræbelser kunne være lokalhistorisk anlagte studier, fordi afgrænsningen til lokale forhold i højere grad vil muliggøre en skildring af ikke blot *sider* af fortiden, men af den helhed, som udgøres af forholdet mellem arbejde, familieliv, faglig og politisk organisering, de værdinormer og den bevidsthedsdannelse, der er knyttet hertil⁴. Et *element* i et sådant tværfagligt arbejde kunne være den tekstligt formidlede bevidsthedsdannelse, der findes i diverse mediers ideologiseringer.

At skønlitteraturen har en lokalhistorie, og at den også skulle kunne kaste lys over dele af historikerens arbejde, kan måske undre. Skønlitteraturens lokalhistoriske dimension i 1800-tallet udgøres som allerede nævnt af dens formidling gennem diverse former for private biblioteker og foreninger. Analyser af karakteren af denne litteraturformidling i sammenhæng med en indkredsning af læser-

nes klassemæssige tilhørsforhold vil således kunne indgå som et element i afdækningen af den lokalt og socialt afgrænsede bevidsthedsdannelse på et givet tidspunkt. Fordi skønlitteraturen som oftest rummer helhedsorienterede erfarings- og værdiuniverser, der i det daglige liv sjældent gives en sammenhængende formulering, men fungerer opsplittet eller undertrykt, kan analyser af det dominerende udbud og forbrug af skønlitteratur være med til at puste liv i og måske endda være et sammenhængsskabende moment i den kortlægning af f.eks. erhvervsstrukturen, den offentlige administration, familieforhold og kulturliv, som ellers i mange (lokal)historiske fremstillinger falder fra hinanden i selvstændiggjorte enheder. Det er da som et første skridt frem imod en sådan helhedsanalyse, en undersøgelse af litteraturformidlingen og -forbruget i læseforeninger og lejebiblioteker i de fynske købstæder ca. 1870–1900 påkalder sig interesse.

3. Læseforeningen

Læseforeningen hvilede organisatorisk på en sammenslutning af litterært og selskabeligt

2. Jvf. *Arbejdsrapport fra Projekt dansk litteraturhistorie*. Kbh. 1976. De første to bind af denne nye nibinds litteraturhistorie er udkommet i efteråret 1983.

3. Tydeligst formuleres denne tendens i Bente Rosenbeck: Om kvindehistorie. i *Bidrag* 8. 1979. Se endvidere *Historievidenskab* nr. 16. 1978, der er et temanummer om kvindehistorie.

4. Et projektudkast til et sådant arbejde med den lokale livssammenhæng findes i Niels Windfeld Lund: *Livet i Bording*. i *nord nytt* nr. 4. 1979.

interesserede personer, som ved betaling af et årligt kontingent tilvejebragte en sum penge, der blev anvendt til indkøb af bøger. De i fællesskab indkøbte bøger kunne så enten cirkulere blandt foreningens medlemmer eller henstilles i et bibliotek til fri afbenyttelse for medlemmerne. Denne form for organisering af forbruget af skønlitteratur var nært forbundet med opkomsten af et borgerligt læsepublikum og dermed borgerskabets gryende selvbevidsthed. Læseforeningens – det borgerlige klubbibliotek eller læseselskab, som det også kaldtes – historiske rødder skal derfor søges i sammenhæng med det fremspirende klubliv i 1700-tallets sidste årtier. Dette klubliv var ud over det selskabelige samvær ramme om udviklingen af dels et *offentligt ræsonnement*, dels en *borgerlig selvstændighedsfølelse*⁵. Og i forhold hertil indtog skønlitteraturen en ikke uvæsentlig rolle, idet diskussionen af den læste skønlitteratur på én gang var en skoling i offentlig debat og led i medlemmernes fælles afklaring af deres personlige identitet, i og med den skønlitteratur, der debatteredes, bearbejdede medlemmernes fælles erfaringer fra det borgerlige familieliv. I den forstand blev læseforeningen andet og mere end blot stedet for selskabelighed eller det sted, hvor man hentede læsning til uskyldig underholdning i den fri tid. Netop dette andet og mere bevirkede, at læseforeningen var en anvendelig organisationsform også i slutningen af 1800-tallet, da andre køns- og klassemæssige grupperinger end den borgerlige mand kæmpede for erhvervelse af en social myndighed og en selvstændig identitet. Dele

af det københavnske borgerskabs kvinder oprettede således i 1872 Kvindelig Læseforening, der dog ikke var organisatorisk forbundet med Dansk Kvindesamfund⁶, men også i den organiserede kvindebevægelse var den indbyrdes diskussion med udgangspunkt i skønlitterære værker en del af lokalkredsens virke⁷. Ligeledes udnyttede dele af den faglærte københavnske arbejderklasse læseforeningsformen, da de i 1879 oprettede Arbejdernes Læseselskab⁸. Og selv blandt husmændene, der ikke havde mange penge eller megen tid til overs til litteraturlæsning, kunne læseforeningsprincippet finde anvendelse:

... jeg tror [...], at hvis der er en alvorlig Vilje tilstede, da kan der mange Steder hittes paa en Udvej til at faa fat paa nogle gode Bøger, enten gjennem Sognebogsamlinger og Læseforeninger, eller ogsaa ved at flere slaar sig sammen om at kjøbe enkelte gode Bøger. Saaledes brugte vi f.Ex. et Sted, hvor jeg var for en halv Snes Aar siden, den Fremgangsmaade, naar der kom en ny Bog, som en eller flere af os gjerne vilde læse, at tale med nogle andre, som vi antog ogsaa kunde have Interesse af at læse Bogen, og naar vi saa blev saa mange, at vi syntes, at nu kunde det overkommes, saa kjøbte vi Bogen, og naar den var udlæst, blev den solgt ved auktion. (Jens Thorsen: Husmandens Boghyld. IN *Husmandsvennen* 6. årg., nr. 8, 1894. p. 30)

O. 1800 var læseforeningen imidlertid især et københavnsk fænomen forbeholdt den mandlige del af borgerskabet, men også i provinsens købstæder fandtes en del⁹. I 1790 blev der eksempelvis i Odense oprettet et læseselskab, der dog formentlig gik ind allerede o. 1800¹⁰, og også i Svendborg skal der i be-

5. En fremstilling af det borgerlige klubliv i København ud fra dette synspunkt findes i J. H. Monrad: *Den københavnske klub 1770–1820*. Århus 1976. Det engelske klubliv, der er de danske klubbers forbillede, er fremstillet i Jürgen Habermas: *Borgerlig offentlighed*. Oslo 1971, hvorfra J. H. Monrad henter sine centrale fortolkningsbegreber.

6. Jvf. Agnete Rasmussen: *Dansk Kvindesamfund og sædelighedsfejden 1887*. Århus 1972, hvori der påvises et vist personsammenfald mellem Kvindelig Læseforening og Dansk Kvindesamfund. Endvidere behandles Kvindelig Læseforening i Annelise Hansen: *Mellemlagskvinder og bevidsthedsdannelse (1870–1900)*. IN Mette Bryld m.fl. (red.): *Overgangskvinden*. Odense 1982.

7. Jvf. Rie Holm: *Dansk Kvindesamfund i Odense 1890–1900*. Odense 1981. p. 60–61, 267–68.

8. Jvf. Georg Bruun og L. P. Hansen: *Arbejdernes Læseselskab 1879–1929*. Kbh. 1929, og Sonja Simonsen m.fl.: *Arbejdernes Læseselskab. Beskrivelse og registratur*. Upubliceret hovedopgave fra Danmarks Biblioteksskole. 1977.

9. Jvf. Helge Nielsen: *Folkebibliotekernes forgængere*. Kbh. 1960. p. 442–79.

10. C. T. Engelstoft: *Odense Byes Historie*. 2. udg. Odense 1880. p. 378, 433.

Albani Torv med Fyens Stifts Læseforenings bygning foran Skt. Knuds Kirke o. 1860. I 1880'erne fik bygningen tilføjet side- og baghus. Samtidig blev der i Læseforeningens have, der med en bro var forbundet med en ø i Odense Å, anlagt croquetbaner og opført en musikpavillon.

gyndelsen af 1800-tallet have eksisteret et læseselskab, som gik ind i 1819¹¹. I det her behandlede tidsrum (1870–1900) fandtes der på Fyn fem købstadslæseforeninger: Fyens Stifts Læseforening i Odense (oprettet 1838), Fåborg og Omegns Læseselskab (oprettet 1852), Middelfart Læseforening (oprettet i sidste halvdel af 1880'erne), Nyborg Læseforening (antagelig oprettet i 1850'erne), Det langeslandske Læseselskab i Rudkøbing (antagelig oprettet i 1800-tallets første halvdel). Af hensyn til overskueligheden vil jeg imidlertid koncentrere mig om den største læseforening,

Fyens Stifts Læseforening, som tillige er den af de fynske købstadslæseforeninger, der er bevaret mest materiale om¹².

Fyens Stifts Læseforening var indtil og endnu nogle år efter oprettelsen af Odense Centralbibliotek som udlånsbibliotek i 1924 det største bibliotek i Odense. En undersøgelse af hovedtendenserne i den litteratur, der var efterspurgt i Læseforeningen ca. 1870–1900, kan derfor give et godt fingerpeg om den dominerende karakter af de normer, som var gældende for formidling og forbrug af skønlitteratur i provinsen på daværende tidspunkt

11. Johannes Olsen: *Svendborg Bys Historie*. Svendborg 1919. p. 152.

12. Undersøgelser af bogfortegnelser fra læseforeningerne i Fåborg, Middelfart, Nyborg og Rudkøbing viser, at disse læseforeninger ikke følger noget kvalitativt nyt til det billede af litteraturformidlingen på Fyn, der kan afdækkes ved hjælp af Fyens Stifts Læseforening og lejev bibliotekerne. De mindre købstæders læseforeninger rummede 1500–3000 bind, og denne bogbestand befandt sig indholdsmæssigt midt imellem Fyens Stifts Læseforenings og de undersøgte lejev bibliotekers.

– og dermed også var aktive momenter i læsernes bevidsthedsdannelse.

Antallet af Læseforeningens medlemmer lå i 1880 på lidt over 1000 personer, og i takt med Odenses fordobling af sit indbyggertal fra 20000 til 40000 i de følgende 20 år fordobledes også Læseforeningens medlemstal, så det o. 1900 var på ca. 2000.

De økonomiske midler, som Læseforeningen byggede sin virksomhed på, stammede fra medlemskontingenter og indtægter fra udlejning af dele af foreningens bygning. Indenbys medlemmer måtte i det meste af det her behandlede tidsrum betale 2 kr. i indmeldelsesgebyr og 10 kr. i årskontingent, hvilket svarede til et årsabonnement på *Fyens Stiftstidende* eller ca. én uges løn for en faglært odenseansk arbejder i begyndelsen af 1870'erne¹³. Kontingentets størrelse kan således have været stærkt medvirkende til socialt at afgrænse Læseforeningens medlemsskare »nedadtil«, hvilket Læseforeningens indmeldelsespraksis har understøttet yderligere. For at blive medlem skulle man således anbefales af

mindst 2 personer, der allerede var medlemmer. Denne afskærmning m.h.t. social respektabilitet og stabilitet bekræftes endvidere af pioneren og ideologen på folkebiblioteksområdet, A. S. Steenberg, der ved århundredskiftet fandt, at Fyens Stifts Læseforening hørte til de foreninger, »der paa Grund af deres Medlemsbidrags Størrelse kun kunne virke for de mere velstillede«¹⁴. Hvem de »mere velstillede« i Odense egentlig var, vil der blive redegjort for nedenfor.

Fyens Stifts Læseforenings særlige status blandt de private litteraturformidlingsinstitutioner i provinsen fremgår tydeligst af bogbestandens og bogudlånets omfang. Bogbestanden var i 1884 på over 20000 bøger¹⁵, og det årlige udlån var i 1887 på 160000¹⁶. Der foreligger ikke tilsvarende tal fra andre biblioteker på dette tidspunkt. En sammenligning efter 1900 med de daværende 49 kommunalt støttede købstadsbiblioteker sætter imidlertid Læseforeningen i relief som et stadigvæk på alle måder enestående privat bibliotek:

	Budget	Lånerantal	Bogbestand	Tilvækst	Udlån
Af 49 købstadsbiblioteker 1911–12 . . .	4 over 2000 kr.	3 over 500 personer	3 over 5000 bind	2 over 500 bind	8 over 15000
Fyens Stifts Læseforening 1908	23000 (aviser: 1000; bøger: 3000)	2000 personer	37000 bind	900 bind	300000

Kilde: William Norvin: *Fyens Stifts Læseforening 1838–1908*. Odense 1908. p. 84. A. S. Steenberg: *Vore folkelige Bogsamlinger*. Kbh. 1912. p. 12.

Læseforeningens udlånsprotokoller eksisterer ikke længere, så det er ikke muligt at kortlægge udlånet på personniveau. Men Læsefore-

ningens bogbestand blev med jævne mellemrum katalogiseret, og det er resultatet heraf, trykte bogkataloger over bogbestanden, der i

13. *Oplysninger om Fabrik- og Haandværks-Arbejdernes Fortjeneste i Odense, meddelte af Arbejderne selv*. Odense 1873, p. 12–19. Se endvidere Th. Sørensen: *Et bidrag til Belysning af Kjøbstadarbejderes Vilkaar*. 1880, tabel I, og J. T. Bayer: *Dansk Provindsindustri statistisk fremstillet*. Kbh. 1885. Fra o. 1900 foreligger der undersøgelser, som viser, at arbejderfamilier med en årlig gennemsnitsindtægt på ca. 1700 kr. brugte ca. 1 pct. (19 kr.) til bøger og blade (*Statistiske Meddelelser* 4. række, 6. og 11. bind. 1900).

14. A. S. Steenberg: *Folkebogsamlinger*. IN *Danmarks Kultur ved Aar 1900*. Kbh. 1900. p. 252.

15. William Norvin: *Fyens Stifts Læseforening 1838–1908*. Odense 1908. p. 68.

16. F. W. Johnsen: *Fyens Stifts Læseforenings Historie fra 1838–88*. Odense 1888. p. 35.

2186. **Etlar, C.**, Viben Peter, en Historie fra Ditmarsken. 1875. [4]
2187. — Gjennem Brændingen, Fortællinger. 1876. [5]
2188. — Gjøngehøvdningen i 1 Bind. 1877. [1]
2189. — Jangen paa Kalø. 1877. [5]
2190. — Folk i Nød. Fortællinger. 1878. [6]
2191. — Smaaafolt, Historier. 1879. [4]
2192. — Samuel Baadsmænd. en Historie. 1880. [6]
2193. — Bilo eller en EmigrantsHændelser. 1881. [6]
2194. — Folkelivs billeder. I. Kjøbstyitten. [3]
2195. — Livets Konflikter. 1883. [6]
2196. — En Balnat. 1883. [7]
2197. — Bilsmeden. Fortælling. 1883. [4]
2198. — Brintsefest i Libirke og andre Fortællinger. 1884. [5]
2199. — 3 Stormvejr, Fortællinger. 1886. [6]
- Se endvidere: Dramatiske Skrifter.
2200. — Serafino fra Oto og andre Fortællinger. 1887. [5]
2201. — Vendetta. En Fortælling fra Korsika. 1888. [5]
2202. „**Curipides**“ oversj. af Chr. Wilster, inde: Alkestis. — Medea. — Iphigeneia i Aulis. — Iphigeneia i Tauroi. — Hefabe. — Andromache. Bacchantinderne. — Hippolytos. 1857. (G.) [1]
2203. **Euterpe**, Oversættelser og Digterværker fra Oldtiden og Middelalderen efter Grundskrifter ved C. Gerz, Thor Lange og Sig. Müller. 1874. [1]
- „**Eoa Romon**“. Forf. af, Se: Bang, D. L.
2204. **Ewald, Carl**, Smaa Fortællinger. 1882. [4]
2205. — Regel eller Undtagelse. 1883. [5]
2206. — Smaalandske Noveller. 1883. [5]
2207. — En Udvej. Novelle. 1884. [5]
2208. — Lindegrenen. 1886. [6]
- 2209-10. **Ewald, S. F.**, Valdemar Arones Ungdomshistorie. 2 Dele, 1860, 1865. [5]
- 2211-13. — Familien Nordbøje. 3 Dele. 1862, 1871. [6]
- 2214-15. — Johannes Falk. 2 Dele. 1867. [6]
- 2216-17. — Ebnsterne paa Kronborg. 2 Dele. 1867. [6]
2218. — Knud Rydbjergs Livsventyr. 1868. [2]
2219. — Hvad Ellen vilde. 1869. [4]
- 2220-21. — Den stotste Kvinde paa Tjele, Livsbilleder fra Reformationstiden. 2 Dele. 1871. [6]
2222. — Agathe, Nutidsfortælling. 1873. [2]

Udsnit af Carit Etlars og H. F. Ewalds repræsentation i Læseforeningens 1889-katalog. Tallene i de kantede parenteser angiver antallet af eksemplarer af den pågældende bog.

dag muliggør en afdækning på et strukturelt niveau af karakteren af den skønlitteratur, som var mest efterspurgt.

Fra 1889 og 1902 foreligger der kataloger, som i modsætning til tidligere udsendte kataloger rummer angivelser af hvor mange eksemplarer af hver bog, Læseforeningen var i besiddelse af. Katalogernes eksemplarangivelser kan således bruges som *indikator* for

medlemmernes forbrugsønsker, idet antallet af eksemplarer for en given bog er et resultat af medlemmernes efterspørgsel af netop denne bog eller det pågældende forfatterskab. Selv om et mindre bogudvalg hovedsagelig bestående af akademikere varetog Læseforeningens indkøbspolitik og således kan have fungeret som en slags indirekte censurinstans, så har Læseforeningen imidlertid som privat

Skema 3.1. Danske profilforfatterskaber i Fyens Stifts Læseforening ca. 1870–1900.

1889 – Navn, antal profilmøder	Debut	1902 – Navn, antal profilmøder	Debut
H. F. Ewald (1821–1908)(12)	1860	H. F. Ewald (1821–1908)(13)	1860
Carit Etlar (1816–1900)(9)	1838	Henrik Pontoppidan* (1857–1943) . . .(11)	1881
Sophus Schandorph (1836–1901)(7)	1863	Holger Drachmann (1846–1908)(8)	1872
Holger Drachmann (1846–1908)(6)	1872	Sophus Bauditz (1850–1915)(6)	1873
Karl Gjellerup (1857–1919)(5)	1878	B. S. Ingemann** (1789–1862)(6)	1817
Th. Lange (1829–87)(4)	1858	Kandarius (N. H. Roth) (1850–1902) . .(6)	1893
Ivar Ring (Mechlenburg) (1830–1907) .(4)	1872	Sophus Schandorph (1836–1901)(6)	1863
Johanne Schjørring (1836–1910)(4)	1874	Johanne Schjørring (1836–1910)(6)	1874
C. A. Thyregod (1822–98)(3)	1864	Mathilda Malling (1864–1942)(5)	1885
		P. F. Rist (1844–1926)(5)	1884
		Vilh. Østergaard (1852–1928)(5)	1879
		P. Mariager (1827–94)(4)	1853
		Rudolf Schmidt (1836–99)(3)	1858
		C. A. Thyregod (1822–98)(3)	1864
		K. G. Brøndsted (1851–1945)(3)	1878
		Carl Ewald (1856–1908)(3)	1883
		Karl Gjellerup (1857–1919)(3)	1878
		E. Høyer-Møller (1818–1904)(3)	1876
		Laura Kieler (1849–1932)(3)	1869

- * Pontoppidans placering skyldes, at *Lykke Per* er medregnet for 6 bind, da disse udkom enkeltvis og i kataloget er opført som 6 enkeltværker. Pontoppidans reelle bogtitelantal inden for profilen er således 6.
- ** Ingemanns placering skyldes næppe en pludselig fornyet, men en fortsat levende interesse. I 1890'erne indkøbes således en nyudgave af de historiske romaner, hvilket sammen med de allerede eksisterende eksemplarer i Læseforeningens bogbestand bevirker, at Ingemann bliver repræsenteret inden for profilen.

forening været nødt til indenfor de meget vide økonomiske rammer at tilgodese størsteparten af medlemmernes ønsker. Det forekommer derfor rimeligt at benytte de af Læseforeningens bøger, der i katalogerne er repræsenteret med særlig mange eksemplarer, som grundlag for en indkredsning af de fremherskende skønlitterære forbrugsnormer i Fyens Stifts Læseforening ca. 1870–1900.

De forfatterskaber, hvis bøger er repræsenteret med flere eksemplarer end flertallet af bøgerne i Læseforeningens bogbestand, udgør bogbestandens *profil*. Denne profil er m.h.t. antallet af eksemplarer afgrænset således, at profilen dækker 10–15 pct. af den samlede bogbestand, og m.h.t. antallet af forskellige titler således, at kun forfatterskaber med mindst 3 forskellige titler er medtaget¹⁷. Disse profilkriterier favoriserer forfatterskaber, men udelukker meget efterspurgte en-

keltværker og forfatterskaber, der først er indledt i årene o. 1900. Til gengæld skulle den valgte afgrænsning fremme sandsynligheden for, at forfatterskaberne inden for profilen har været en aktiv del af medlemmernes kulturelle ballast i størsteparten af tidsrummet 1870–1900.

De afgrænsede profiler er anført i skema 3.1 og 3.2. Heraf fremgår det, at antallet af danske og udenlandske forfatterskaber inden for profilen er nogenlunde ligeligt, om end de mest efterspurgte danske forfatterskaber er repræsenteret med lidt flere bøger. Indholdsmæssigt er Læseforeningens profil ca. 1870–1900 præget af en brydning mellem på den ene side underholdnings- og spændingslitteratur, der i overvejende grad har rod i mere eller mindre trivialiserede udformninger af den biedermeierkultur, som var fremherskende udenfor de snævre intellektuelle lag i

17. En nærmere redegørelse for de anvendte profilkriterier findes i Ulrik Lehrmann: *Bevidsthedsdannelse i provins*. Odense 1982. p. 31–32.

Skema 3.2. Udenlandske profilforfatterskaber i Fyens Stifts Læseforening ca. 1870–1900.

1889 – Navn, antal profilbøger	1. udg. på dansk	1902 – Navn, antal profilbøger	1. udg. på dansk
H. Greville, fr. (1842–1902)	(8) 1878	G. Ebers, ty. (1837–98)	(8) 1874
K. E. Franzos, fr. (1848–1904)	(7) 1875	K. E. Franzos, fr. (1848–1904)	(8) 1875
G. Ebers, ty. (1837–98)	(6) 1874	Jonas Lie, no. (1833–1908)	(7) 1870
Jules Verne, fr. (1828–1905)	(6) 1872	A. Lundegård, sv. (1861–1930)	(6) 1893
A. Kielland, no. (1849–1906)	(5) 1879	Const. Flood, no. (1837–1908)	(4) 1877
Jonas Lie, no. (1833–1908)	(4) 1870	Leo Tolstoy, rus. (1828–1910)	(4) 1879
Fr. Spielhagen, ty. (1829–1911)	(4) 1871	V. Cherbuliez, fr. (1829–99)	(3) 1862
L. M. Alcott, eng. (1832–88)	(3) 1876	A. Daudet, fr. (1840–97)	(3) 1876
V. Cherbuliez, fr. (1829–99)	(3) 1862	F. M. Dostojevskij, rus. (1821–81)	(3) 1884
E. Marlitt, ty. (1825–87)	(3) 1870	A. Kielland, no. (1849–1906)	(3) 1879
		Thomas P. Krag, no. (1868–1913)	(3) 1892
		E. Marlitt, ty. (1825–87)	(3) 1870
		K. A. Tavaststjerna, fin. (1860–98)	(3) 1892
		Mark Twain, am. (1835–1910)	(3) 1874
		Jules Verne, fr. (1828–1905)	(3) 1872

det meste af 1800-tallet¹⁸ (H. F. Ewald, Carit Etlar, C. A. Thyregod, Sophus Bauditz, Johanne Schjørring, Mathilda Malling, K. E. Franzos, G. Ebers, Jules Verne, E. Marlitt). Og på den anden side litteratur, der danner en overgang til eller er en del af »det moderne gennembrud«s realistiske litteratur (Sophus Schandorph, Holger Drachmann, Henrik Pontoppidan, Alexander Kielland, Jonas Lie, Fr. Spielhagen). Der er således nok tale om et ideologisk og kunstnerisk modsætningsforhold mellem disse to hovedtendenser inden for profilen, men det er for det første bemærkelsesværdigt, at biedermeierlitteraturen fastholder sin position århundredet ud. For det andet at dele af den efterspurgte gennembrudslitteratur dels inden for forfatterskaber som Drachmanns og Gjellerups rummer brydningen mellem litterært set romantiske og mere realistiske positioner, dels har kunnet læses som underholdende folkelivs-, familie- og kærlighedsskildringer (dele af Schandorphs, Kiellands og Lies forfatterskaber) uden direkte at vække den forargelse i forhold til især trosspørgsmål og sexualmoral, som »det moderne gennembrud« ellers var omgærdet af (jvf. sædelighedsfejden). Og for det

trede peges der ved de to nævnte forhold på, at den traditionelle litteraturhistorieskrivnings periodiseringer har langt mindre absolut gyldighed, når der anlægges en formidlings- og forbrugshistorisk synsvinkel. Litteraturhistorieskrivningens periodiseringer kan derfor ikke umiddelbart ophøjes til at være dækkende grænsedragninger i et bredere tekst- og bevidsthedshistorisk arbejde. Eksempelvis synes den traditionelle afgrænsning af 1890'ernes lyriske symbolisme (Sophus Claussen, Viggo Stuckenberg, Johannes Jørgensen) slet ikke at have sat sig spor i litteraturefterspørgselen i Fyens Stifts Læseforening.

Det karakteristiske for forfatterskabsprofilen i Fyens Stifts Læseforenings bogbestand ca. 1870–1900 er da, at til trods for repræsentationen af den realistiske gennembrudslitteratur er den romantisk efterklangsprægede spændings- og underholdningslitteratur med H. F. Ewalds historiske romaner i spidsen dominerende inden for profilen gennem hele perioden. Denne dominans siger således noget om de forventninger, Læseforeningens medlemmer har mødt skønlitteraturen med – og dermed noget om den bevidsthedsdannel-

18. Erik Lunding: Biedermeier og romantismen. i *Kritik* 7. 1968.

Skema 3.3. Fyens Stifts Læseforenings medlemmer 1883 fordelt på erhverv og sammenlignet med den odenseanske erhvervsstruktur 1880.

	Odense 1880	FSL 1883	Odense 1880	FSL 1883	Af- vigelse
	abs.	abs.	pct.	pct.	
I Immaterielle erhverv	1078	283	16,62	26,65	+10
II Handel og omsætning					
Hovedpersoner	699	257	10,78	23,84	+13
Medhjælpere	322	121	4,96	11,22	+7
III Håndværk og industri					
Hovedpersoner	1308	278	20,17	25,79	+5
Medhjælpere	1848	114	28,49	10,58	÷18
IV Landbrug m.v.					
Hovedpersoner	77	17	1,19	1,58	≈ 0
Medhjælpere	43	–	0,66	–	≈ 0
V Søfart					
Hovedpersoner	27	8	0,42	0,74	≈ 0
Medhjælpere	37	–	0,57	–	≈ 0
VI Daglejere o.l.	1047	–	16,14	–	÷16
I alt	6486	1078	100,00	100,00	
Læseforeningen iøvrigt:					
Enkefruier/frøkener		71			
Pensionister/rentiers		14			
Andre		7			
Uoplyste		24			
		1194			

Kilde: Fyens Stifts Læseforenings medlemsprotokol 1883.
Statistisk Tabelværk. 4. række. A 3. Kbh. 1882. p. 258–59.

se, der blev udfoldet i medlemmernes fortolkning af og reaktion på deres egen livssituation¹⁹.

Den sociale rekruttering til Læseforeningen og dermed de sociale bærere af den borgerlige kultur i provinsen ca. 1870–1900 kan fremanalyseres ved hjælp af Læseforeningens medlemsopgørelse fra januar 1883²⁰. Ved en sammenligning af medlemsgruppens fordeling på erhverv med erhvervsfordelingen i

Odense som helhed kan man således få et temmelig præcist signalement af Læseforeningens sociale grundlag.

Resultatet af denne sammenligning (skema 3.3) viser, at Læseforeningen i særlig grad har appelleret til de selvstændige erhvervsdrivende inden for handel, håndværk og industri, personer inden for de immaterielle erhverv og ansatte inden for handels- og omsætningserhvervene. Derimod har Læseforeningen i me-

19. I *Bevidsthedsdannelsens provins* (1982) har jeg analyseret udvalgte dele af H. F. Ewalds, Sophus Schandorphs, Johanne Schjørrings og Sophus Bauditz' forfatterskaber ud fra spørgsmålet om, hvad det er for bevidsthedsmæssige forhold, denne litteratur appellerer til hos læserne.

20. Medlemsopgørelsen findes i Læseforeningens arkiv. Landsarkivet for Fyn.

get ringe grad haft bud til ansatte inden for håndværks- og industrierhvervene, daglejere, arbejdsmænd o.lign. Når så få kvinder har været medlemmer af Læseforeningen, skyldes det, at et enkelt familiemedlems medlemskab kunne benyttes af hele familien.

De selvstændige erhvervsdrivende har altså udgjort Læseforeningens mest markante sociale profilgruppe, hvorfor det er i forhold til denne gruppes bevidsthedsdannelse, det vil være relevant at afdække normdannelserne i den mest efterspurgte skønlitteratur. Afdækningen af den læste skønlitteraturs normdannelser vil så i et videre arbejde kunne forbindes med en evt. mere detaljeret sociologisk beskrivelse af medlemsgruppens husstandsstruktur, boligforhold, politiske holdninger m.v. for herved at bidrage til en belysning af f.eks. hvilke kærligheds- og kønsrolleforventninger, der rørte sig bag den fremherskende familieform, eller hvilke personlighedsopfattelser og samfundsideal, der virkede ind på medlemmernes deltagelse i det politiske liv.

4. Lejebiblioteket

Lejebiblioteket har ligesom læseforeningen og klubbiblioteket sit udspring i slutningen af 1700-tallet. I modsætning til læseselskaber o.lign. var lejebiblioteket imidlertid et kommercielt foretagende, der i vid udstrækning var orienteret mod lavere sociale lag end de borgerlige klubber og ganske uden de borgerlige klubbers forpligtelser m.h.t. socialt samvær. Den umiddelbare markedstilknytning bevirkede, at lejebiblioteksindehaverne i deres bogudvalg i videst muligt omfang forsøgte at imødekomme lånernes forventninger uanset disses karakter. Dette forhold har uden tvivl været afgørende for det dårlige ry, lejebibliotekerne havde i de dannedes offentlige mening²¹. Lejebibliotekernes litteraturudbud omfattede således kun i ringe grad den skønlitteratur, som blev anset for toneangivende af

datidens dannede offentlighed, og som er blevet institutionaliseret gennem eftertidens litteraturhistoriske forvaltning.

Bortset fra 2 lejebiblioteker i provinsen (i henholdsvis Odense og Ålborg) var lejebibliotekerne i 1700-tallet et københavnsk fænomen. Først fra o. 1810 fik de også i provinsbyerne en større udbredelse, og deres provinssielle blomstringsperiode lå i 1840'erne og 50'erne, mens de i tiden ca. 1870–1900 langsomt sygnede hen for i dette århundredes første årtier at blive erstattet af de nuværende folkebiblioteker. Selv om lejebibliotekernes antal således generelt var aftagende op imod århundredskiftet, var de dog fortsat i mange tilfælde den eneste litteraturformidlende institution i provinsbyerne – bortset fra boghandlere.

Lejebibliotekerne i de fynske købstæder kræfter stort set de generelle udviklingslinier. Bortset fra Odense, hvor boghandler Chr. Iversen oprettede et lejebibliotek allerede i 1782, og hvor boghandlerne Milo og Hempel fulgte eksemplet op i begyndelsen af 1800-tallet, blev hovedparten af de fynske lejebiblioteker oprettet i 1840'erne og 50'erne.

I *Odense* kendes fra 1840'erne J. D. Cohns lejebibliotek og Chr. Krarups lejebibliotek, men i modsætning til de generelle udviklingslinier synes den egentlige gennembrudsperiode dog i Odense at have ligget noget senere – muligvis p.g.a. Læseforeningens dominans. I tidsrummet 1870–1900 fandtes der således på skiftende tidspunkter 5 lejebiblioteker, og efter århundredskiftet så endnu 2 dagens lys. De pågældende lejebiblioteker var før århundredskiftet boghandler Rasmus Nielsens (1868–78), toldassistent H. Nielsens (1871–72), bogbinder Carl Neumanns (1885–1910), fhv. købmand Rasmussens (1890–1914), bogbinder Th. Clausen (1893–1919) og nye efter århundredskiftet arbejdsmand Hansens (1900–1907), boghandler L. Christensens (1903–19). Årstallene i parentes angiver lejebibliotekernes levetid²². Til trods for dette ud-

21. Et righoldigt materiale, der belyser lejebibliotekernes almindelige omdømme i begyndelsen af 1800-tallet, er gengivet i Helge Nielsen, op.cit., p. 422–42.

22. Der er ikke nødvendigvis tale om præcise årstal. Angivelserne bygger på omtale i den årlige udgave af *Odense Vejviser*.

- 64—67 Bastarden af Moullon, af A. Dumas.
 68—70 Barberen i Paris, af B. de Roc.
 71—72 Barnahs i Amerika, af F. Trollope.
 73—74 Bel Demonio, af B. Feval.
 75 Bellah, af D. Feuillet.
 76 Bertrand de la Croiz eller Kadus Beleiring,
 af James.
 77—79 Beauchamp eller Feiltagelsen, af James.
 80—83 Berlin og Sansoussi, af L. Mühlbach.
 84 Bergitte, af A. Stifter.
 85—87 Blomsterpigen, af B. de Roc.
 88 Brudejolen, af A. Dumas.
 89 Broget Selskab, af Carit Etlar.
 90—91 Bjergmandens Ring, af Albertius.
- 92—94 Cayton, af E. L. Bulwer.
 95 Caja.
 96 Carlo Brojchi, af G. Scribe.
 97 Charvilles, af Becker.
 98—99 Chevely eller Manden med Ure.
 100—1 Chavelier de Havmentaf.
 102—3 Christian den 7des Hof, af L. F. Flamand.
 104—5 Charles Tyrrel, af Jemes.
 106—7 Commandanten i Dover, af Aschwort.
 108—9 Coloniisterne, af J. F. Cooper.
 110 Comedier.
 111 Contracten, af M. Edgeworth.
 112 Columba, af Merine. 2015.
 113—19 Consuello, af G. Sand.
 120 Cornelia de Apé, af E. Sue.
- 121—24 Davenport Dun, af C. Lever.
 125—27 D. l'Orme, af James.
 128 Dandscrinden, af Adard.
 129—34 De fem og fyrgette, af A. Dumas.
 135—36 De Fornuftige.

Bogtitlerne og ikke forfatternavnet var i visse tilfælde det organiserende princip i lejevibliotekskatalogerne, hvilket tyder på en anderledes struktureret bevidsthed om litteratur end den, vi kender i dag. (Uddrag af katalog fra A. Brandts lejevibliotek).

bud af lejeviblioteker har det imidlertid kun i et enkelt tilfælde været muligt at opspore kataloger over disse lejevibliotekers bogbestand, et katalog fra 1885 over Carl Neumanns lejevibliotek, selv om der formentlig har foreligget trykte kataloger for hvert bibliotek²³.

I Nyborg oprettedes i 1857 et lejevibliotek af S. Blumensaadt. I Kerteminde oprettede A. Fog i 1853 et lejevibliotek, der senere blev overtaget af M. P. Erichsen, som drev det til o. 1900. I Assens oprettede A. C. Gleerup et lejevibliotek i 1847, og endnu et oprettedes af

23. Af annoncer i *Fyens Stiftstidende* fremgår det, at der i hvert fald har foreligget trykte kataloger for Rasmus Niensens lejevibliotek, der skal have indeholdt o. 1500 bind (*Fyens Stiftstidende* 03.11.1873), og for H. Niensens lejevibliotek, som skal have indeholdt o. 4000 bind (*Fyens Stiftstidende* 18.12.1871).

Chr. Frisch i 1854. I Svendborg havde C. Worm et lejevibliotek ca. 1852–65, og P. Brandt oprettede et i 1852. Endelig fandtes der i Rudkøbing Andreas Brandts lejevibliotek, som var virksomt fra 1870'erne til et par årtier ind i dette århundrede.

Fra ingen af de nævnte lejeviblioteker er der overleveret udlånsprotokoller, og kun for nogle af dem har det været muligt at opspore trykte kataloger over bogbestanden. Fra tidsrummet 1870–1900 findes der således i dag kun kataloger fra 6 fynske købstadslejeviblioteker: P. Brandts lejevibliotek i Svendborg (katalog fra 1870), Chr. Frisch's lejevibliotek i Assens (katalog fra 1874), A. Fogs lejevibliotek i Kerteminde (katalog fra 1875) og dets afløser M. P. Erichsens lejevibliotek (katalog fra 1889 og 1894), Andreas Brandts lejevibliotek i Rudkøbing (katalog fra 1877) og det allerede nævnte katalog fra Carl Neumanns lejevibliotek i Odense (1885).

Af lejevibliotekskatalogernes antal af numre fremgår det, at der har været stor forskel på lejevibliotekernes størrelse. Katalognumrene spænder fra o. 1000 (Andreas Brandt) til henved 3000 (A. Fog). Katalognumrene angiver antallet af bind, og da mange romaner i forrige århundrede bestod af 3–4 bind, dækker katalognumrene reelt over et betydeligt lavere antal bogtitler: fra ca. 500 for de mindste til ca. 1800 for de største af de pågældende lejeviblioteker.

De trykte kataloger er blevet udfærdiget af hensyn til lånerne, som herved har kunnet orientere sig i lejevibliotekets bogbestand og foretage bestillinger. Da det er yderst sjældent, at et lejevibliotek har haft mere end 1 eksemplar af hver bog, har bogkatalogerne også fungeret som arsenal for bestilling af »reserver«, hvis den ønskede bog var udlånt. Eksempelvis anførte Chr. Frisch i Assens i sit katalog følgende henstilling til lånerne:

For efter bedste Evne at kunne tilfredsstille de ærede Abonnenter med Hensyn til de Bøger, de maatte ønske at læse, tillader jeg mig at anmode om, at Enhver ved Ombytningen vil lade medfølge en Liste paa 10 a 15 Bøger. Denne Liste bedes forsynet med Nummeret, ei Tittlen, paa de Bøger, der ønskes.

Prisen for at låne 1 bog i 1870'erne og 80'erne på 8–10 øre, som skulle betales forud. Den lånte bog kunne man så beholde højst 1 uge. Forlængelse af lånetiden krævede erlæggelse af endnu 8–10 øre. I nogle af lejevibliotekerne var det endvidere muligt at tegne et abonnement for 1 måned (o. 50–60 øre), 1 kvartal (o. 1,50 kr.) og 1 år (6 kr.). Som det fremgår af disse priser, var lejevibliotekerne langt mindre økonomisk forpligtende end Fyens Stifts Læseforening, hvilket antyder, at deres publikum tilhørte lavere sociale lag. Denne formodning bestyrkes også af, at der skulle betales forud, og at »Ubekjendte« måtte stille »antageligt Pant«²⁴.

Hvad angår litteraturudbuddet og dets forhold til lånernes forventninger, er det ikke muligt at benytte den samme analyseprocedure som ved Fyens Stifts Læseforenings kataloger, da det som nævnt kun er et meget begrænset antal bøger, der findes mere end 1 eksemplar af. Afdækningen af karakteren af lejevibliotekernes bogbestand må derfor foretages som en systematisering af det samlede litteraturudbud. Da lejevibliotekerne var kommercielt anlagte foretagender, er det dog at forvente, at de forfatterskaber, der i katalogerne er repræsenteret med særlig mange titler, også har været de mest efterspurgte, selv om der ikke er nogen absolut nødvendig sammenhæng mellem udbud og efterspørgsel. Dels ejedes næsten alle de her behandlede lejeviblioteker af boghandlere, hvorfor det er nærliggende at antage, at en del af litteraturudbuddet har været mere eller mindre usælgelige bøger, som er overgået fra boghandelen

24. Der foreligger ingen egentlige undersøgelser af den sociale rekruttering til lejevibliotekernes lånerskare. I Odense, hvor (små)borgerskab og mellemlag især benyttede sig af Fyens Stifts Læseforening, skal lejevibliotekernes publikum antagelig søges blandt den lavere del af småborgerskabet og dele af arbejderklassen. Den sociale profil for de øvrige fynske købstadslejevibliotekers lånerne kan imidlertid godt have været »højere«, fordi der ikke alle steder fandtes alternativer til lejevibliotekerne.

Skema 4.1. De 10 mest repræsenterede udenlandske forfatterskaber i de fynske købstadslejem biblioteker ca. 1870–1900.

P. Brandt Svendborg 1870		Chr. Frisch Assens 1874		A. Fog Kerteminde 1875	
Navn, antal bogtitler/l. udg. på dansk		Navn, antal bogtitler/l. udg. på dansk		Navn, antal bogtitler/l. udg. på dansk	
1 A. Dumas fr. (1802–70)	44/1839	M. S. Schwartz sv. (1819–94)	29/1855	A. Dumas	40/1839
2 G. P. R. James eng. (1799–1860)	34/1837	E. F. Carlén sv. (1807–92)	28/1839	G. P. R. James M. S. Schwartz	38/1837 38/1855
3 C. Dickens eng. (1812–70)	27/1839	G. P. R. James	27/1837	C. Dickens L. Mühlbach ty. (1814–73)	36/1839 36/1855
W. Scott eng. (1771–1832)	27/1821				
4 E. F. Carlén J. F. Cooper eng. (1789–1851)	24/1839 24/1825	E. G. Bulwer eng. (1802–73) P. de Kock fr. (1793–1871)	24/1833 24/1837	E. F. Carlén	34/1839
5 E. G. Bulwer	23/1833	C. Dickens	23/1839	E. G. Bulwer	30/1833
6 L. Mühlbach	22/1855	A. Dumas F. Marryat eng. (1792–1848) W. Scott	20/1839 20/1834 20/1821	W. Scott	26/1821
7 E. Sue fr. (1804–57)	19/1833	D. M. Mulock eng. (1826–87)	19/1861	F. Marryat	23/1834
8 F. Marryat	18/1834	X. de Montepin fr. (1823–1902)	17/1848	Mackarness eng. (1826–81) D. M. Mulock	19/1861 19/1861
9 P. Feval fr. (1817–87)	17/1844	E. Souvestre fr. (1806–54)	16/1839	C. Lever eng. (1806–72) X. de Montepin	18/1846 18/1848
10 P. de Kock	16/1837	L. Mühlbach Mackarness	14/1855 14/1861	P. du Terrail fr. (1829–71) H. Wood eng. (1814–87)	16/1859 16/1862

Nationalitet, fødsels- og dødsår er i dette og de følgende skemaer anført første gang en forfatter nævnes ved vandret læsning.

til lejem biblioteket (f.eks. samlede værker af en eller anden forfatter). Dels var det ikke ualmindeligt, at lejem bibliotekernes bogbestand blev suppleret ved indkøb på auktioner over dødsboer o.lign., hvilket kan have givet bogbestandens sammensætning et tilfældigt præg. Endelig kan et forfatterskab med man-

ge titler i de længerelevende lejem biblioteker være udtryk for forgangne tiders læserforventninger, som ved katalogets udfærdigelse var mere eller mindre passé.

Profilerne for lejem bibliotekerne er fastlagt, så de dækker de 10 pct. af samtlige et lejem biblioteks forfatterskaber, der er repræsenteret

Skema 4.1. (fort.).

A. Brandt Rudkøbing 1877		C. Neumann Odense 1885		M. P. Erichsen Kerteminde 1894		
Navn, antal bogtitler/1. udg. på dansk		Navn, antal bogtitler/1. udg. på dansk		Navn, antal bogtitler/1. udg. på dansk		
1	A. Dumas fr. (1802-72)	32/1839	A. Dumas	19/1839	E. F. Carlén sv. (1807-92)	20/1839
2	G. P. R. James eng. (1799-1860)	23/1837	P. de Kock fr. (1793-1871)	12/1837	L. Mühlbach ty. (1814-73)	17/1855
3	L. Mühlbach	16/1855	E. G. Bulwer eng. (1802-73)	10/1833	C. Dickens eng. (1812-70)	14/1839
			G. P. R. James	10/1837	A. Dumas	14/1839
4	E. F. Carlén	15/1839	O. Feuillet fr. (1821-90)	8/1859	G. P. R. James Mackarness eng. (1826-81)	13/1837 13/1861
					W. Scott eng. (1771-1832)	13/1821
5	P. Feval fr. (1817-87)	14/1844	E. F. Carlén	7/1839	E. G. Bulwer	12/1833
			C. Lever eng. (1806-72)	7/1846		
			L. Mühlbach	7/1855		
6	E. G. Bulwer	12/1833	C. Gerard sv. (1821-1908)	6/1869	M. S. Schwartz	10/1855
			F. Hackländer ty. (1816-77)	6/1853		
			F. Marryat eng. (1792-1848)	6/1834		
			W. Scott	6/1821		
			E. Sue fr. (1804-57)	6/1833		
			F. Trollope eng. (1780-1863)	6/1843		
7	J. F. Cooper eng. (1789-1851)	11/1825	W. Collins eng. (1824-89)	5/1857	W. Collins	9/1857
			C. Dickens	5/1839		
			M. S. Schwartz	5/1855		
			P. du Terrail fr. (1829-71)	5/1859		
8	C. Lever eng. (1806-72)	8/1846	E. About fr. (1828-85)	4/1855	B. Auerbach ty. (1812-82)	8/1849
			A. Achard fr. (1814-75)	4/1853	F. Marryat	8/1834
			H. Ainsworth eng. (1805-82)	4/1830	J. S. Welhaven no. (1807-73)	
			V. Hugo fr. (1802-85)	4/1830	Jonas Lie	8/1870
			H. H. (.)	4/ ?	no. (1833-1908)	
			C. Krause ty. (?)	4/1871		

A. Brandt Rudkøbing 1877		C. Neumann Odense 1885		M. P. Erichsen Kerteminde 1894	
Navn, antal bogtitler/1. udg. på dansk		Navn, antal bogtitler/1. udg. på dansk		Navn, antal bogtitler/1. udg. på dansk	
9	M. Blessington eng. (1789–1849)	7/1839		A. Achard	7/1853
	G. Sand fr. (1804–76)	7/1837		E. Berthet fr. (1815–91)	7/1852
	F. Trollope	7/1843		F. Reuter ty. (1810–74)	7/1868
				Fr. Spielhagen ty. (1829–1911)	7/1871
10	C. Dickens	5/1839		J. F. Cooper	6/1825
	P. de Kock	5/1837		J. Kavanagh eng. (1824–77)	6/1851
	F. Soulié fr. (1800–47)	5/1838		C. Lever	6/1846
				J. F. Smith eng. (1804–90)	6/1855

med flest titler. Det vil dog blive for omfattende at redegøre i detaljer for de konkrete profiler i hvert lejbibliotek, hvorfor jeg vil nøjes med at fremdrage nogle hovedlinier.

I skema 4.1 og 4.2 er anført de 10 mest repræsenterede forfatterskaber af henholdsvis udenlandsk og dansk oprindelse indenfor de afgrænsede profiler. Heraf fremgår for det første, at oversættelseslitteraturen var særdeles dominerende. I et enkelt lejbibliotek (Andreas Brandts i Rudkøbing) falder således kun et enkelt dansk forfatterskab inden for profilen (Carit Etlar med 4 bogtitler), mens det mest repræsenterede udenlandske forfatterskab (Alexander Dumas) er anført med 32 titler²⁵. Formelt deler oversættelseslitteraturen sig i henholdsvis historiske spændingsromaner (f.eks. Alexander Dumas, Walter Scott, E. G. Bulwer, G. P. R. James) og familielivsskildringer (f.eks. Louise Mühlbach, Emilie Flygare Carlén, Marie Sophie Schwartz, Paul de Kock). Heri ligger dog ikke nogen absolut modsætning, da de fleste af de historiske romaner foruden spændingsele-

menter og en national/royal tendens som oftest indeholder et aktuelt familieunivers, der imidlertid er ikklædt historiske gevandter.

For det andet er den mest repræsenterede oversættelseslitteratur nærmest en afspejling af forlagenes udgivelsespolitiske prioriteringer i løbet af 1800-tallet²⁶. Dette forhold peger dels på, at udgivelsespolitikken i betydeligt omfang har imødekommet læserforventninger og/eller været i stand til at organisere foreliggende læsebehov, dels på, at lejbibliotekerne har været et vigtigt formidlingsled i kommunikationen mellem forlagene og læserne.

For det tredje ligger tyngdepunktet i de danske profilforfatterskaber på skønlitteratur fra før eller omkring 1800-tallets midte. Det er altså den danske biedermeierlitteratur, der har udgjort hovedparten af det originale danske litteraturudbud og dermed antagelig også -forbruget i de fynske købstæders lejbiblioteker i 1870'erne og 80'erne. Ligesom oversættelseslitteraturen er den danske profillitteratur genremæssigt delt i henholdsvis historiske

25. Disse vægtforhold kan muligvis opfattes som en specialisering i forhold til Det langlandske Læseselskabs mere brede og alsidige bogbestand.

26. Jvf. opgørelsen over de mest udgivne udenlandske forfatterskaber 1800–1900 i Erland Munch-Petersen: *Romanens århundrede*. Kbh. 1978. Tabel 5.

Skema 4.2. De 10 mest repræsenterede danske forfatterskaber i de fynske købstadslejev biblioteker ca. 1870–1900.

P. Brandt Svendborg 1870		Chr. Frisch Assens 1874		A. Fog Kerteminde 1875	
Navn, antal bogtitler/debut		Navn, antal bogtitler/debut		Navn, antal bogtitler/debut	
1	Carit Etlar (1816–1900)	20/1838	Carit Etlar	36/1838	Carit Etlar 29/1838
2	Johs. Wildt (1782–1836)	13/1825	Beatus Dodt (1817–1901)	19/1858	Beatus Dodt 19/1858
3	T. Gyllembourg (1773–1856)	12/1833	B. S. Ingemann (1789–1862)	18/1817	C. Hostrup (1818–92) 14/1851
4	C. Bernhard (1798–1865)	11/1835	E. Bøgh (1822–99)	17/1848	H. C. Andersen (1805–75) 12/1829
	St. St. Blicher (1782–1848)	11/1833			Jens Baggesen (1764–1826) 12/1785
					C. Bernhard 12/1835
					M. Gjørup (1830–1915) 12/1855
					T. Gyllembourg 12/1833
					B. S. Ingemann 12/1817
5	L. Kruse (1778–1839)	10/1798	Goldschmidt (1819–87)	13/1845	St. St. Blicher 9/1833
			C. Hauch (1790–1872)	13/1816	H. F. Ewald (1821–1908) 9/1860
			T. Gyllembourg	13/1833	
			Johs. Wildt	13/1825	
6	H. C. Andersen	9/1829	H. C. Andersen	11/1829	Chr. Hornum (1814–76) 8/1857
	J. L. Heiberg (1791–1860)	9/1814	C. Bernhard	11/1835	Anton Nielsen (1827–97) 8/1861
	B. S. Ingemann	9/1817			Johs. Wildt 8/1825
7	H. Clausen (1800–79)	6/1824	H. F. Ewald	10/1860	J. J. F. Friis (1815–79) 7/1856
	Beatus Dodt	6/1858	Anton Nielsen	10/1861	
	Oehlenschläger (1779–1850)	6/1802	R. Watt (1837–94)	10/1862	Goldschmidt 7/1845
					C. Hauch 7/1816
					Chr. Winther (1796–1876) 7/1828
8	M. Gjørup	5/1855	A. Munck	9/ ?	V. Bergsøe (1835–1911) 6/1867
	C. Hauch	5/1816	(?)		
	V. Thisted (1815–87)	5/1843	C. A. Thyregod (1822–98)	9/1864	
9	T. A. Becker (1812–69)	4/1844	St. St. Blicher	8/1833	
	H. P. Holst (1811–93)	4/1833	L. J. Flamand (1800–79)	8/1824	
	C. Hostrup	4/1851	M. Gjørup	8/1855	
			J. L. Heiberg	8/1814	
10			T. A. Becker	7/1844	
			F. Palludan-Müller (1809–76)	7/1832	

A. Brandt Rudkøbing 1877		C. Neumann Odense 1885		M. P. Erichsen Kerteminde 1894	
Navn, antal bogtitler/debut		Navn, antal bogtitler/debut		Navn, antal bogtitler/debut	
1	Carit Etlar (1816–1900)	4/1838	H. C. Andersen (1805–75)	17/1829	Carit Etlar 16/1838
2			C. Bernhard (1798–1865)	15/1835	T. Gyllembourg (1773–1856)
3			B. S. Ingemann (1789–1862)	7/1817	H. C. Andersen 8/1829 B. S. Ingemann 8/1817 S. Schandorph (1836–1901) 8/1863 C. A. Thyregod (1822–98) 8/1864
4			Beatus Dodt (1817–1901)	5/1858	C. Møller (1844–98) 7/1883
5			Carit Etlar 4/1838 J. J. F. Friis (1815–79) 4/1856 M. Gjørup (1830–1915) 4/1855 Chr. Hornum (1814–76) 4/1857	H. Drachmann (1846–1908) 6/1872 Goldschmidt (1819–87) 6/1845 C. Hostrup (1818–92) 6/1851 Anton Nielsen (1827–97) 6/1861 Z. Nielsen (1844–1922) 6/1871 H. Pontoppidan (1857–1943) 6/1881	
6					H. F. Ewald (1821–1908) 5/1860 K. Gjellerup (1857–1919) 5/1878 M. Gjørup 5/1855 T. Overskou (1798–1873) 5/1826

romaner i bl.a. Carit Etlars, Beatus Dodts, B. S. Ingemanns og Carl Bernhards udformning og familielivsskildringer (f.eks. Thomasine Gyllembourg, Carl Bernhard, J. L. Heiberg, H. C. Andersen). Det kan undre, at H. F. Ewalds historiske romaner, som hørte til de mest efterspurgte i Fyens Stifts Læseforening (se skema 3.1), ikke var bedre repræsenteret i lejbibliotekerne. Det kan skyldes den socialt forskellige rekruttering til henholdsvis lejbibliotekerne og Læseforeningen. H. F. Ewalds historiske romaner var i sammenligning med

den overalt i lejbibliotekerne meget repræsenterede Carit Etlars romaner langt mindre dramatiske, umiddelbart spændingsfyldte og let skrevne, men til gengæld mere grundige og bredere i skildringer af forgangne tiders sæder og skikke, hvilket kan have appelleret i højere grad til et socialt og uddannelsesmæssigt bedre stillet læsepublikum end lejbibliotekernes. Samtidig må man imidlertid være opmærksom på, at hovedparten af lejbibliotekernes bogbestand var indkøbt før ca. 1870, hvor H. F. Ewald endnu ikke havde udgivet særlig

mange bøger, og at lejbibliotekerne ikke som Fyens Stifts Læseforening havde store midler til at forøge bogbestanden med.

I lejbibliotekskatalogerne fra o. 1890 (M. P. Erichsen, Kerteminde, 1889 og 1894) er profilen begyndt at skifte karakter. »Skolelærerlitteraturen« (Anton Nielsen, C. A. Thyregod, Zakarias Nielsen), den »landlige« videreføring af biedermeierkulturen²⁷, er vundet frem, og dele af »det moderne gennembrud«s forfattere (Sophus Schandorph, Holger Drachmann, Henrik Pontoppidan) er ligeledes pænt repræsenteret. Lejbibliotekerne rummer således også i 1890'erne – om end lidt »forsinket« og ikke i samme omfang – de hovedtendenser og modsætningsforhold, som blev fremdraget i analysen af Fyens Stifts Læseforenings bogbestand (jvf. s. 8–9).

I de her foretagne afgrænsninger af profilforfatterskaberne i lejbibliotekerne er der ikke taget hensyn til de indvendinger, der kunne rejses mod bibliotekskatalogerne som et gyldigt udtryk for den dominerende karakter af henholdsvis det bevidste udbud og forbrug. Det er imidlertid for to lejbibliotekers vedkommende (Chr. Frisch's lejbibliotek i Assens, A. Fogs lejbibliotek og dets efterfølger M. P. Erichsens lejbibliotek i Kerteminde) muligt at få et lidt mere præcist indtryk af bogerhvervelserne ca. 1865–95. Når det er muligt at foretage denne præcisering, skyldes det, at katalogerne ikke nyordnes ved nyerhvervelser, men ved nye oplag tilføjes et eller flere tillæg over de nyanskaffede bøger.

Profiler m.h.t. nyerhvervelser i Frisch's og Erichsens lejbibliotek er anført i skema 4.3 og 4.4. I begge tilfælde er 3 bogtitler valgt som nedre profilgrænse.

Opgørelserne over den nyerhvervede skønlitteratur muliggør for det første en vurdering af de afdækkede bogbestandsprofiler i forhold til indkøbsprofiler, og for det andet en belysning af forholdet mellem Fyens Stifts Læseforenings profil og lejbibliotekernes indkøbsprofil.

Af indkøbsprofilerne fremgår det, at for-

holdet mellem disse og bogbestandsprofilerne har været underlagt en tidlig forskydning på mellem 5–20 år. Profilen for Chr. Frisch's lejbibliotek i 1874 (skema 4.1 og 4.2) svarer således nogenlunde til indkøbsprofilen for 1864–70, hvorimod profilen for oversættelseslitteratur for M. P. Erichsens lejbibliotek i 1894 (skema 4.1) udviser større afhængighed af den 20 år tidligere profil for A. Fogs lejbibliotek, dvs. den bogbestand, Erichsen overtog, end af indkøbsprofilen for årene 1875–94. Til gengæld har indkøbsprofilen for original dansk skønlitteratur sat sit præg på halvdelen af Erichsens bogbestandsprofil for 1894.

Den store tidlige forskel i forholdet mellem bogbestands- og indkøbsprofil for de to lejbiblioteker er betinget af deres økonomiske formåen. M. P. Erichsens lejbibliotek har således været præget af en betydelig stilstand, idet der over 20 år gennemsnitligt er blevet anskaffet o. 15 bøger om året, hvilket især m.h.t. oversættelseslitteraturen ikke i nævneværdig grad har kunnet forrykke billedet af det samlede bogudbud. Chr. Frisch's lejbibliotek har derimod haft råd til at anskaffe 70–100 nye bøger om året, og da disse nyan-skaffelser stort set er faldet inden for forfatter-skaber, der allerede fandtes i bogbestanden, bliver sammenhængen mellem bogbestands- og indkøbsprofil her tættere.

Den tidlige forskydning mellem bogbestands- og indkøbsprofil rejser uvægerligt spørgsmålet om de afgrænsede bogbestandsprofilers udsagnskraft. Tilsyneladende kan det se ud som om, de to profilers veje skilles i 1880'erne, i og med at en ny og for dele af den mere realistisk orienteret skønlitteratur vinder frem (Friedrich Spielhagen, Ivan Turgenev, Alexander Kielland, Jonas Lie, Sophus Schandorph, Holger Drachmann, Karl Gjellerup). Herimod kan der for det første indvendes, at disse forfattere kvantitativt udgør en forsvindende del af det samlede bogudbud og kun omkring halvdelen af forfatter-skaberne inden for indkøbsprofilen. Og for

27. Anton Nielsen og C. A. Thyregod analyseres ud fra dette synspunkt i Povl Schmidt: *Litteratur for menigmand*. Odense 1979.

Skema 4.3. Nyerhvervelser af oversættelseslitteratur ca. 1865–95.

Chr. Frisch Assens 1864–70		Chr. Frisch Assens 1870–74		M. P. Erichsen Kerteminde 1875–94		
Navn, antal bogtitler/1. udg. på dansk		Navn, antal bogtitler/1. udg. på dansk		Navn, antal bogtitler/1. udg. på dansk		
1	M. S. Schwartz sv. (1819–94)	12/1855	F. Reuter ty. (1810–74)	11/1868	Jonas Lie no. (1833–1908)	8/1870
2	E. F. Carlén sv. (1807–92)	10/1839	L. Mühlbach ty. (1814–73)	7/1855	G. Ebers ty. (1837–98)	5/1874
	D. M. Mulock eng. (1826–87)	10/1861	Fr. Spielhagen ty. (1829–1911)	7/1871		
3	C. Dickens eng. (1812–70)	9/1839	V. Cherbuliez fr. (1829–99)	4/1862	A. Daudet fr. (1840–97)	4/1876
			I. Turgenjev rus. (1818–83)	4/1856	C. Dickens A. Kielland no. (1849–1906)	4/1839 4/1879
4	W. M. Thackeray eng. (1811–63)	8/1852	Jonas Lie	3/1870	B. Bjørnson no. (1832–1910)	3/1857
			D. M. Mulock	3/1861	K. E. Franzos ty. (1848–1904)	3/1875
			W. Scott eng. (1771–1832)	3/1821	K. Kristoffersen	3/1886
			Bret Harte am. (1836–1902)	3/1873	F. Marryat eng. (1792–1848)	3/1834
			L. Mühlbach		3/1855	
			M. S. Schwartz F. Trollope eng. (1780–1863)		3/1855 3/1843	
5	J. F. Cooper eng. (1789–1851)	7/1825				
6	Mackarness eng. (1826–81)	6/1861				
	W. Scott	6/1821				
	F. Trollope	6/1843				
7	C. Bell eng. (1816–55)	5/1850				
	A. Dumas fr. (1802–70)	5/1839				
	P. de Kock fr. (1793–1871)	5/1837				
8	A. Blanche sv. (1811–68)	3/1847				
	B. Bjørnson	3/1857				
	W. H. Prescott	3/ ?				
	?					
Af 526 nyanskaffelser		Af 305 nyanskaffelser		Af 302 nyanskaffelser		

Skema 4.4. Nyerhvervelser af original dansk litteratur ca. 1865–95.

Chr. Frisch Assens 1864–70		Chr. Frisch Assens 1870–74		M. P. Erichsen Kerteminde 1875–94		
Navn, antal bogtitler/debut		Navn, antal bogtitler/debut		Navn, antal bogtitler/debut		
1	Carit Etlar (1816–1900)	12/1838	C. A. Thyregod (1822–98)	8/1864	S. Schandorph (1836–1901)	8/1863
2	Goldschmidt (1819–87)	11/1845	Vilh. Bergsøe (1835–1911)	6/1867	C. Møller (1844–98)	7/1883
3	E. Bøgh (1822–99)	10/1848	R. Watt (1837–94)	5/1862	H. Pontoppidan (1857–1943)	6/1881
	Beatus Dodt (1817–1901)	10/1858			C. A. Thyregod	6/1864
4	J. L. Heiberg (1791–1860)	8/1814	Beatus Dodt H. F. Ewald (1821–1908)	4/1858 4/1860	H. Drachmann (1846–1908)	5/1872
					Carit Etlar	5/1838
					K. Gjellerup (1857–1919)	5/1878
					Z. Nielsen (1844–1922)	5/1871
5	H. F. Ewald	7/1860	Carit Etlar C. Hauch (1790–1872)	3/1838 3/1816	H. F. Ewald C. Hostrup (1818–92)	3/1860 3/1851
					Th. Lange (1829–87)	3/1858
					J. Schjørring (1836–1910)	3/1874
6	Chr. Hornum (1814–76)	6/1857				
	Anton Nielsen (1827–97)	6/1861				
7	F. Palludan-Müller (1809–76)	5/1832				
8	Chr. Comet (1817–65)	4/1839				
	C. Hostrup	4/1851				
	R. Watt	4/1862				
9	H. C. Andersen (1805–75)	3/1829				
	C. Hauch	3/1816				
	E. Martens (1824–99)	3/1855				
Af 526 nyanskaffelser		Af 305 nyanskaffelser		Af 302 nyanskaffelser		

det andet og mere afgørende: godt nok er M. P. Erichsens bogbestandsprofil for 1894 m. h.t. oversættelseslitteratur afhængig af en 20 år tidligere bogbestandsprofil, men der er i

det mellemliggende tidsrum dels foretaget udrensninger i bogbestanden, dels blevet suppleret op med forfattere som L. Mühlbach, C. Dickens, M. S. Schwartz og F. Mar-

ryat, hvilket tyder på, at både de her nævnte forfattere og de øvrige romantisk prægede profilforfatterskaber (G. P. R. James, E. G. Bulwer) med rødder tilbage til tiden før eller o. 1850 fortsat har påkaldt sig en stor interesse i 1800-tallets sidste tiår. Denne indholdsmæssige tendens understøttes også af, at danske forfattere som Carit Etlar, H. F. Ewald, Carl Møller, C. Hostrup, C. A. Thyregod, Zakarias Nielsen er blevet anskaffet gennem det meste eller i slutningen af det undersøgte tidsrum. I sammenhæng hermed er det tillige værd at være opmærksom på, at lejbiblioteker som M. P. Erichsens i Kerteminde har været meget stillestående foretagender, og at litteraturformidlingen og -forbruget udenfor de snævre intellektuelle kredse i København og måske de større provinsbyer ikke i særlig høj grad har været påvirket af det litterære nyhedsjag og de litterære skoledannelser/fejder, som er blevet forvaltet i den traditionelle litteraturhistorisk skrivning. Disse forhold peger således på, at de afgrænsede bogbestandsprofiler antagelig kan fastholdes som gyldige udtryk for litteraturformidlingen og -forbruget i de fynske købstæders lejbiblioteker, hvis de opfattes som en dominerende tendens, der evt. i det aktuelle forbrug har været isprængt elementer af indkøbsprofilernes mere realistisk orienterede skønlitteratur. Denne opfattelse understøttes tydeligst af bogbestandsprofilen fra 1894 for original dansk skønlitteratur i M. P. Erichsens lejbibliotek (skema 4.2). Her dominerer Carit Etlar utvetydigt, mens den nyere skønlitteratur indholdsmæssigt deler sig i en biedermeierorienteret retning (C. A. Thyregod, Carl Møller, Zakarias Nielsen, Anton Nielsen, H. F. Ewald) og en (delvis) realistisk retning (Sophus Schandorph, Holger Drachmann, Henrik Pontoppidan, Karl Gjellerup).

Chr. Frisch's indkøbsprofil fra 1870-74 og især M. P. Erichsens fra 1875-94 er næsten identisk med Fyens Stifts Læseforenings profil fra 1889 (skema 3.1). Det tyder på, at det

stort set er de samme nye forfatterskaber, man har orienteret sig imod såvel i Odense som i de mindre fynske købstæder. Til trods for denne overensstemmelse er der dog den væsentlige forskel, at den nyere skønlitteratur kvantitativt indtager en langt mere beskedent rolle i lejbibliotekerne end i Fyens Stifts Læseforening, hvilket kan føres tilbage til forskelle i de to biblioteksformers økonomiske ydeevne, men formentlig i nok så høj grad til det forhold, at nyere skønlitteratur og især den med rod i »det moderne gennembrud« har haft sværere ved at finde et forstående publikum i de små provinsbyer²⁸.

Som helhed vidner de indholdsmæssige tendenser i profilforfatterskaberne i Fyens Stifts Læseforening og de 6 fynske købstadslejbiblioteker da om, at litteraturformidlingen og de forventninger, der var knyttet til det at læse skønlitteratur, endnu i 1800-tallets sidste fjerdedel var stærkt præget af et biedermeieriseret værdiunivers. En biedermeierkultur, hvis indholdsmæssige kerne var et fra omverdenen afskærmet familierum, som var kendetegnet ved en sat og stille resignation. Disse værdinormer synes især at have haft råderum blandt lejbibliotekernes lånere i de mindre fynske kystbyer. Fra slutningen af 1880'erne og fremefter har litteraturforbruget været iblandet dele af den samtidige kritisk realistiske skønlitteratur, som først har vundet indpas blandt Fyens Stifts Læseforenings medlemmer for derpå med en mindre »forsinkelse« og i et noget mindre omfang at blive optaget i lejbibliotekernes bogbestand. Disse tidsmæssige og kvantitative forskydninger skal formodentlig ses i sammenhæng med den socialt set mere eksklusive rekruttering til Fyens Stifts Læseforening end til lejbibliotekerne.

Udviklingstakten i de skønlitterære forbrugsnormer peger på den langsomhed, hvormed det åndelige landskab i provinsen forandredes. Det afgørende ud fra en bevidst-

28. Jvf. Sven Møller Kristensens indkredsning af gennembrudslitteraturens primære publikum (dvs. den del af publikum, der har været i niveau med en given litteraturs tematiseringer) til at have bestået af de radikale dele af intelligentsiaen og dele af borgerskabets kvinder, Sven Møller Kristensen: *Digteren og samfundet*. II. Kbh. 1970. p. 184.

hedshistorisk synsvinkel er da, at den grænse, der fra litteraturhistorisk hold traditionelt er blevet trukket i begyndelsen af 1870'erne i og med Georg Brandes og »det moderne gennembrud«, langt fra synes at have været nogen skarp grænse, og sandsynligvis en grænse, der først op imod 1890 bliver synlig også i provinsborgernes normer for litteraturforbrug. Og da ikke som et markant brud, men som en glidende overgang. Det er derfor ikke så meget i gennembrudslitteraturen, men i det forrige århundredes masselæste underholdnings- og spændingslitteratur, man skal finde den kulturelle identitet, som købstædernes (små)borgerskab førte med sig ind i deres reaktion på og fortolkning af f.eks. forfatningskampen og industrialiseringsprocessen.

Den måde, hvorpå den fremdragne profil-litteratur er blevet læst og indoptaget af læserne, kan selvfølgelig ikke følges i detaljer. Der går ingen lige vej fra en bogs indhold til læsernes bevidsthedsdannelse. Men det er på den anden side utænkeligt, at læserne gennem årtier skulle have efterspurgt en bestemt form for skønlitteratur, hvis den ikke talte til deres egne idealer og erfaringer. Eksempelvis indeholdt hovedparten af den i særlig høj grad formidlede og efterspurgte skønlitteratur en statisk samfunds- og individopfattelse inden for rammerne af et på én gang hierarkisk og organisk forhold mellem konge, nation/folk og det sædelige familieliv. Samtidig tilhørte størstedelen af den mandlige del af købstædernes læsepublikum partiet Højres vælgerkorps, så litteraturlæsningen har på et mere generelt niveau kunnet fungere som en befæstelse af denne læsergruppes forestillinger om det offentlige og det private livs rette indretning. Etableringen af fortolkningssammenhænge af denne karakter, hvor ikke mindst forholdet mellem læsepublikummets kvinder og den læste skønlitteraturs familieideologiseringer og driftsbearbejdninger påkalder sig

interesse, kræver imidlertid dels en mere udførlig analyse af den formidlede og efterspurgte skønlitteratur. Dels en perspektivering af denne litteratur i forhold til de værdinormer, der blev formidlet gennem de lokale aviser, de mest læste illustrerede familieugeblade, populære teaterforestillinger o.lign. Først i dette perspektiv kan analyser af mediers formidlings- og forbrugshistorie blive et væsentligt element i en afdækning af periodens social- og bevidsthedshistorie, og i dette perspektiv ligger tillige en tværfaglig udfordring for såvel historie- som litteraturvidenskaben.

5. Skønlitteratur og historie

Samlede analyser af teksters betydningsuniverser og den formelle organisering af betydningsbærende elementer har traditionelt været forbeholdt litteraturvidenskaben, hvorimod sådanne analyser fra historievidenskabeligt hold ofte er blevet betragtet som mere eller mindre subjektivistiske²⁹. Til trods for denne modstilling ligger der netop i analysen af normdannelse i skønlitteratur, som er afgrænset ud fra formidling og forbrug, bevidsthedshistoriske elementer, der også burde kunne påkalde sig historikerens interesse.

Der er imidlertid meget få historikere, der har gjort sig overvejelser over, hvad skønlitteratur evt. kunne bruges til i en historisk analyse. Sat på spidsen er historikerens forhold til skønlitteratur blevet formuleret således af amerikaneren Brian Stock:

... i øjeblikket er der på intet område opnået klar enighed mellem empiriske historikere og litteraturforskere. [...] For socialhistorikeren indeholder enhver form for litterært materiale – omfattende ikke blot litteratur i traditionel forstand, men også juridiske afhandlinger, forfatninger og omstændelige kontraktformuleringer –

29. Inga Floto mener at kunne lokalisere historikerens fordomme over for bevidstheds- og ideologihistoriske dimensioner til det videnskabsparadigme, som blev konstitueret og institutionaliseret i og med Kr. Erslev. Hun finder således, at ifølge Erslev må historievidenskaben »holde sig til de ydre livsvilkår, mens tolkningen af sjælelivet, af tanker og følelser, karakter og personlighed, ligger uden for videnskabens rammer« (Inga Floto: Problematikeringen af objektiviteten: Historieskrivningen og den dokumentariske roman. i *Historisk Tidsskrift*. Bd. 78, hæfte 1. 1978. p. 121–22).

i forskelligt omfang et element af subjektivitet. [...] Socialhistorien har [...] forkastet den slags »farvede« beretning til fordel for det, der kan måles eller i det mindste verificeres, hvad kendsgerningerne angår. Hvis litterære kilder overhovedet udnyttes i deres originale form, anvendes de i det store og hele som illustrationer af forhold, som mere præcist kan påvises ved hjælp af materiale, der ikke er besmittet af menneskelige overvejelser. [...] Normalt betragtes de litterære kilder som radioaktivt materiale, man bør undgå at komme i berøring med. (Brian Stock: *Literary Discourse and the Social Historian*. i *New Literary History*. Vol. VIII, no. 2. 1977. p. 184)

De få forsøg i Skandinavien på omgang med det »radioaktive« materiale skal især søges inden for grene af social- og kulturhistorien. Et eksempel herpå er Vagn Dybdahls udpegning af skønlitteraturen som et muligt grundlag for afdækning af subjektive forholdsmåder/kollektive tankeverdener. I Dybdahls tilgang til skønlitteraturen ligger ganske vist en forestilling om primært at analysere skønlitteraturen ud fra dens umiddelbart registrerende virkelighedsgengivelse:

Her [i skønlitteraturen] findes beskrivelser af de enkelte samfundsgruppers påklædning, deres sprog, spisevaner, selskabelige omgangsformer, fritidsinteresser og det meget upræcise – deres forestillingskredse eller tankeverdener. (Vagn Dybdahl: *Socialhistorie i købstæderne*. i *Fortid og nutid* XXIV. 1969/71. p. 653)

Men formuleringen er tvetydig. Dybdahl opererer på én gang med skønlitteraturen som en *simpel afspejling* af den sociale virkelighed (påklædning, sprog osv.) og som *aktivitet*, dvs. som erfaringsbearbejdning, der udspringer af og forholder sig til læsernes livssituation (forestillingskredse, tankeverden). Det er dette sidste, iflg. Dybdahl »meget upræcise«, der har interesse i denne sammenhæng, fordi det er heri, skønlitteraturens egentlige historiske karakter ligger gemt³⁰.

Dobbeltheden hos Dybdahl genfindes i den norske historiker Edvard Bulls mere principielle overvejelser over »Skjønnlitteratur som

socialhistorisk kildemateriale«³¹. Han skelner også mellem skønlitteraturens gengivelse af »ytre ting« og fremholdelse af »menneskenes *oplevelse* av sin tids virkelighet«. Bull henholder sig imidlertid i overvejende grad til skønlitteraturens gengivelse af den umiddelbart iagttagelige virkelighed, hvorved han tenderer mod at reducere skønlitteraturen til dens virkelighedsafspejlende elementer. Han skelner således mellem regieanvisningerne og den symbolske fremstilling i Ibsens dramaer, mellem bifigurernes højere grad af virkelighedstilknytning (fakta) end hovedpersonerne (fiktion), mellem beskrivelser af arbejds- og familieliv og f.eks. den melodramatiske handlingssammenhæng, disse beskrivelser indgår i. Det, han således forsøger at unddrage sig, er skønlitteraturens karakter af *fortolkning* af en given historisk virkelighed. Selv hvor han forsøger at tilnærme sig denne fortolkning ved at anvende skønlitteraturen til belysning af »tidens tanker«, ender han reelt i en afspejlende reduktionistisk læsning, der bygger på de anførte modsætninger mellem skønlitteraturens virkelighedstilknytning og dens fiktionselementer.

Det er imidlertid et spørgsmål, om denne distinktion mellem mere og mindre pålidelige udsagn om den historiske virkelighed har nogen reel gyldighed i et skønlitterært værk. Om ikke skønlitteraturens bærende elementer som f.eks. symbolsk fremstilling, handlingsplot o.lign. *for det første* er fuldt så historiske – og socialhistoriske væsentlige fænomener – som regieanvisninger og beskrivelser af påklædning og boligindretning, og *for det andet* er flettet så tæt ind i sådanne beskrivelser af den ydre sociale virkelighed, at en adskillelse ikke er mulig. Eksempelvis har Søren Baggesen i nogle refleksioner over den historiske tekstanalyse hævdet, at den skønlitterære teksts henvisningsforhold til den historiske virkelighed er af en særlig karakter, som vanskeliggør en umiddelbar omsætning af skønlitterære skildringer til deskriptive historiske udsagn:

30. Dybdahls eget forsøg på at inddrage forskellige former for litteraturforbrug i en historisk fremstilling vidner da også om, at det er det »meget upræcise«, men historisk signifikante, han er orienteret mod, se Vagn Dybdahl: *De nye klasser 1870–1913*. i *Politikens Danmarkshistorie*. Bd. 12.

31. Trykt i *Studier i historisk metode XII: Fortolkningsproblemet i historia*. Oslo 1977.

... teksten henviser til sig selv [...] og derigen- nem henviser [den] til sin historiske situation.

Den fiktive tekst henviser til den sociale reali- tet ved at henvise til sig selv, den opbygger fik- tioner – novellehandlinger, psykiske forløb mel- lem dramatiske roller, metaforiske strukturer osv. – som står i forhold til og bearbejder (dele af) den samfundsmæssige virkelighed, digterne (fiktionsskaberne) oplever. M.a.o. tekstens hi- storiske bundethed er først og fremmest et hen- visningsforhold [...], men denne henvisning er *indirekte*. (Søren Baggsen: Den historiske tekst- analyses status og brugsværdi. i Jens Balslev m.fl. (red.): *Skønlitteratur og billedmedier*. CUR. Forskningsrapport nr. 1. Kbh. 1981. p. 70)

Dette indirekte henvisningsforhold indebærer bl.a., at også de tilsyneladende »virkelig- hedstro« beskrivelser i et skønlitterært værk er en del af værkets henvisning til sig selv, hvilket undergraver Bulls forsøg på at redde en ædruelig kerne ud af skønlitteraturen. Der er imidlertid også træk i Bulls egen argu- mentation, der peger på det uholdbare i hans projekt. Men disse træk forbliver inden for artiklens helhed uargumenterede distinkti- oner eller særtilfælde, hvis generelle karakter ikke udfoldes, men underordnes den blot af- spejlende læsning af skønlitteratur.

Et eksempel på en sådan uargumenteret distinktion findes i Bulls omtale af Alexander Dumas' roman *Greven af Monte Christo* (1844–45). Han foretager her en skelnen mellem »hele den romantiske handling«, som der er »lite vi kan gjøre med«, og romanens fremstilling af »selvmordets ideologi og for- retningens livets moral«, som han mener forhol- der sig til idealer i den franske forretningsver- den i 1830'erne. Disse idealers status beskri- ves således:

Denne kilden [*Greven af Monte Christo*] sier ikke at forretningsfolk i Frankrike i 1830-årene normalt begikk selvmord når de holdt på å gå fallitt, og heller ikke at selvmordere normalt overveide situasjonen på samme måte som skipsreder Morrel og hans sønn. Men den sier at dette er ver- dinormer, idealer, moralbegreper som Dumas antok at hans lesekrets *kjente*, og at de ville sette pris på det, om store forretningsfolk opptrådte slik. (Edvard Bull: *Skjønnlitteratur som sosial- historisk kildemateriale*. i *Studier i historisk metode XII: Förtolkningsproblem i historia*. Oslo 1977. p. 83–84)

Forretningsmoralen bestemmes her som en værdinorm, altså et bevidsthedsmæssigt fæ- nomen. Den førte argumentation for forret- ningsmoralen kunne imidlertid principielt li- ge så godt føres for den romantiske forestil- lingsverden, som er den fremstillings- og for- tolkningssammenhæng, forretningsmoralen er indlejret i. Der synes derfor ikke ud fra Bulls egen argumentation, og dvs. en socialhi- storisk betragtning, at være grundlag for de distinktioner, han fremfører. Såvel den ro- mantiske handling som forretningsmoralen er fortolkningssammenhænge, der hviler på be- stemte historiske værdinormer, som princi- pielt burde kunne behandles på samme måde.

Lignende eksempler på at Bull tøver med at tage skridtet fuldt ud i overskridelsen af den blot afspejlende læsning af skønlitteratu- rens virkelighedsgengivelse findes i hans om- tale af særtilfældene børnelitteratur og agita- torisk arbejdersdigtning. I begge tilfælde pla- cerer han skønlitteraturen i *konkrete funktions- sammenhænge*, og skønlitteraturen tilskrives en *ideologisk funktion*. Men disse centrale indfalds- vinkler i en historisk analyse af skønlitteratur som betydningsbærende helheder inddrages ikke i hans generelle overvejelser over skøn- litteraturens værdi som socialhistorisk kilde- materiale. I de generelle overvejelser opfattes netop den styring, der ligger i ideologiformid- lingen, som en analytisk »modstand« i for- hold til udskillelsen af skønlitteraturens vir- kelighedsregistrering (regieanvisninger o. lign.).

På baggrund af en afdækning af værdiuni- verset i en norsk børnebog, Hans Aanrud: *Sidsel Sidsærk* (1903), når Bull frem til følgende konklusion:

Det er en forkynnelse for barn i Norge i 1904: Godta det samfunn som er. Enten vi tenker oss dette som Aanruds bevisste politiske hensikt eller ikke, kan vi iallfall tolke boka som indoktri- nering av barn i den retning. Og vi kan bruke den som utgangspunkt for en hypotese om at *mange* barn ble utsatt for *mye* indoktrinering i samme retning. (ibid., p. 87)

Den ideologiske funktion, som her tilskrives børnelitteraturen, er ikke et særtilfælde, men et generelt forhold, der netop som sådan bur-

de interessere også historikeren. På lignende vis lægger Bull sin generelle distinktion mellem tidens tanker og »det dikteren søger å forkynde« (p. 76) bag sig, når han omtaler den norske arbejderforfatter Rudolf Nielsen:

Rudolf Nielsen hentet ikke den revolusjonære ideologi ut av sin eiendommelige diktersjel, han uttrykte tanker som forelå. Vi vet at hans dikt ble lest på hundredvis av møter i arbeiderungdomslag og andre steder, både i kommunistpartiet, der han sjøl hørte til, og i arbeiderpartiet. Han må ha truffet stemninger som *var* der, men også ha bidradd til å spre dem og styrke dem. (ibid., p. 88)

Med den mest læste skønlitteratur (å la de afgrænsede profilforfatterskaber) forholder det sig på samme måde som med Rudolf Niensens digte, selv om disse digte måske for en umiddelbar betragtning fremstår som mere ideologisk profilerede. Skønlitteratur som f. eks. Dumas' *Greven af Monte Christo* eller Carit Etlars historiske romaner må derfor også »ha truffet stemninger som *var* der, men også ha bidradd til å spre dem og styrke dem«. Og disse allerede foreliggende stemninger kan ikke som i Bulls omtale af *Greven af Monte Christo* reduceres til f.eks. forretningsmoral, de ydre genkendelige handlingsrammer, beskrivelser af konkrete aktiviteter o.lign., men berører det skønlitterære værk som en betydningsmæssig helhed. Det er således først ved at tage det skridt fuldt ud, som Bull kun løfter foden til, at det bliver muligt at anvende

skønlitteratur til afdækning af de erfaringsforhold og forestillingsuniverser, som læserne på et givet tidspunkt har fået organiseret ved at læse skønlitteratur.

Når jeg har viet problemet om, hvad skønlitteratur »kan bruges til« i en historisk analyse, en så stor opmærksomhed, skyldes det dels en fornemmelse (som kan være forkert) af, at mange historikere stiller sig skeptiske over for inddragelse af skønlitterært materiale i en historisk analyse³². Dels at en nærmere behandling af de ovenfor afgrænsede profilforfatterskaber ud fra deres blot afspejlende elementer vil være perspektivløs og i mange tilfælde nytteløs. Når f.eks. B. S. Ingemanns, Carit Etlars og H. F. Ewalds historiske romaner har været så udbredte, så består deres værdi for en socialhistoriker selv sagt ikke i deres skildring af Valdemarene, Svenskekrigene eller Grevens Fejde, hvilket er alt, hvad en læsning af de historiske romaner ud fra deres virkelighedsregistrering vil kunne opfangne. Deres socialhistoriske værdi består derimod i den historiske bevidsthed, de dannelsesidealer, de kønsrolleforestillinger o. lign., som denne meget udbredte skønlitteratur har formidlet, fremmet og befæstet i læsernes bevidsthed. Det er derfor som udtryk for og bearbejdning af læsernes erfaringsverden på et givet historisk tidspunkt, at skønlitteraturen retteligen burde påkalde sig ikke alene litteraturanalytikerens, men også historikerens interesse.

32. Et mere bevidst arbejde med hele det bevidstheds- og ideologihistoriske felt end i den nordiske historieforskningstradition findes bl.a. hos franske historikere med tilknytning til den såkaldte Annales-skole. En introduktion hertil findes i Birgitta Odén (red.): *Att skriva historia*. Stockholm 1978, specielt Georges Duby: »Socialhistoria och samhällsideologier« og Jacques Le Goff: »Mentaliteterna, en tvetydig historia«. Se endvidere Niels Windfeld Lund: *Annales-skolen og den danske lokalhistorie*. i *Nye strømninger i dansk lokalhistorie*. Århus 1981.